

УДК 811.111'255.4

МОВНІ ТА ЕТНОМЕНТАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ДАВНЬОСОНЯЧНОЇ МОВИ ГЛАБ-ЕРІБОЛ-ЕФКОРДІ З «КОСМІЧНОЇ ТРИЛОГІЇ» К.С. ЛЬЮІСА

Ребрій І.М., доцент
кафедри іноземних мов
Харківський національний університет
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Статтю присвячено визначенню мовних та етноментальних особливостей перекладу українською та російською мовами давньосонячної мови глаб-ерібол-ефкорді з «Космічної трилогії» К. С. Льюїса. Перекладацьке рішення про переведення артлангу з латиниці на кирилицю є проявом одомашнення, тоді як вибір на користь транслітерації – очуження. Гармонійне поєднання двох зазначених стратегій дає приклад прагматичної золоті середини.

Ключові слова: артланг, переклад, мовні та етноментальні особливості, одомашнення, очуження, золота середина.

Статья посвящена определению языковых и этноментальных особенностей перевода на украинский и русский языки старосоларного языка хлаб-эрибол-эф-корди из «Космической трилогии» К. С. Льюиса. Переводческое решение о переведении артланга с латиницы на кириллицу является проявлением одомашнивания, тогда как выбор в пользу транслитерации – отчуждения. Гармоничное соединение двух указанных стратегий представляет пример прагматической золотой середины.

Ключевые слова: артланг, перевод, языковые и этноментальные особенности, одомашнивание, отчуждение, золотая середина.

Rebrii I.M. LINGUISTIC AND ETHNOMENTAL SPECIFICS OF TRANSLATING THE OLD SOLAR LANGUAGE FROM C.S. LEWIS'S "SPACE TRILOGY"

The article is dedicated to determining linguistic and ethnomental specifics of translating the Old Solar language Hlab-Eribol-ef-Cordi from C. S. Lewis's "Space Trilogy" into Ukrainian and Russian. Translator's decision to transfer the artlang from the Latin alphabet into the Cyrillic one is defined as the manifestation of domestication while the choice of transliteration as the main method of translation is regarded as foreignization. Harmonious combination of both strategies presents an example of pragmatic golden mean.

Key words: artlang, translation, linguistic and ethnomental specifics, domestication, foreignization, golden mean.

Постановка проблеми. Наука про переклад невинно еволюціонує, поєднуючи екстенсивний шлях розвитку з інтенсивним. Перший, зокрема, проявляється в залученні до дослідницької орбіти все нових об'єктів наукового аналізу, тоді як другий передбачає глибинний поліпарадигмальний підхід до їхнього висвітлення. Таким чином, актуальність запропонованої розробки визначається як її об'єктом – артлангом глаб-ерібол-ефкорді з «Космічної трилогії» К.С. Льюїса, який досі не потрапляв у зону наукової зацікавленості перекладознавців, так і метою, яка має комплексний характер, скерований на опис мовних та етноментальних особливостей українськомовного та російськомовного відтворення зазначеного та потенційно інших артлангів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Англійський письменник, філолог та філософ К. С. Льюїс відомий у всьому світі як автор серії книжок про пригоди англійських дітлахів у вигаданій країні Нарнії. Але ще задовго до своїх найвідоміших творів він

видав цикл науково-фантастичних романів "The space trilogy" («Космічна трилогія»). Цикл складається з трьох частин – "Out of the Silent Planet" («За межі мовчазної планети», 1938), "Perelandra" («Переландра», 1943) та "That Hideous Strength" («Мерзенна сила», 1945). Українською мовою всі три романи вийшли у львівському видавництві «Свічадо» в 2010 році в перекладі А. Маслюха. Дотепер і самі романи, і штучна давньосонячна мова, якою користуються їхні персонажі, виступали виключно об'єктом літературознавчого аналізу, тоді як їхні мовні та перекладацькі особливості залишалися невизначеними.

Працюючи над книгами трилогії, автор «дає своїй уяві повну волю і створює відтак не просто вірогідні, а надзвичайно реальні, ледь не відчутні на дотик картини інших світів – Малакандри і Переландри, тобто Марса і Венери» [5, с. 11]. Як пише Т.В. Жаданова, «сюжетно-композиційними особливостями художніх творів К. С. Льюїса є передусім створення вторинних світів, кожен з яких

має свою географію, та вироблення у читача вторинної віри на основі християнської» [1, с. 108]. Відомо, що «Космічна трилогія», як пізніше й «Хроніки Нарнії», є замаскованою під фантастичний канон спробою ще раз донести до читача засади християнства, а кожен із трьох романів в її складі є переказом одного з провідних біблійних сюжетів: «За межі мовчазної планети» розповідає про створення світу, «Переландра» – про гріхопадіння людини в райському саду, а «Мерзенна сила» – про вічну боротьбу між християнською церквою та Сатаною.

Постановка завдання. Метою статті є визначення мовних та етноментальних особливостей перекладу українською та російською мовами давньосонячної мови глаб-ерібол-ефкорді з «Космічної трилогії» К. С. Льюїса.

Перш ніж перейти до викладу основного матеріалу дослідження, наведемо робоче визначення артлангу, оскільки, за нашими спостереженнями, це поняття є відносно новим в межах філологічної парадигми. Отже, артланг (від англійського *artlang* – *artistic language*) може бути визначений як штучна мова, що створюється автором художнього твору для імітації комунікації його персонажів, які представляють фантастичні світи або суспільство майбутнього. На відміну від допоміжних мов (від англійського *auxlang* – *auxiliary language*), артланги зазвичай мають фрагментарний характер та характеризуються значною перевагою лексичної складової над граматичною.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджувана штучна мова має дві назви: *Hlab-Eribol-ef-Cordi* («глаб-ерібол-ефкорді») та її земний переклад *Old Solar* («давньосонячна» мова). За нашою класифікацією мова глаб-ерібол-ефкорді відноситься до апріорних артлангів, оскільки серед її одиниць немає морфем або лексем, взятих розробником із природних мов. Таким чином, К. С. Льюїс запозичує тільки літери латинської абетки, за допомогою яких його герой і фіксує вимову давньосонячних слів. Для більшої правдоподібності автор навіть згадує про деякі звуки, які персонажам трилогії так і не вдалося відтворити:

The Malacandrian word for food or eat which he got in return proved to contain consonants unreplicable by a human mouth [8].

У малакандрійському слові «їжа» чи «їсти», яке прозвучало у відповідь, містилося стільки химерних приголосних, що людина,

пробуючи його відтворити, могла б хіба зламати язика [3, с. 65].

Хоча К. С. Льюїс намагається доволі чітко пояснювати значення давньосонячних слів, які через відсутність в них внутрішньої форми та морфемного членування не піддаються самостійному тлумаченню з боку реципієнта, в декількох випадках він навмисно залишає простір для читацької уяви, підсилюючи тим самим реалістичність ситуативного контексту:

There is a glow like moonrise on the harandra. Ahihra! cries Hyoi, and other baying voices answer him from the darkness all about us [8].

За видноколом криється ще щось, бо над краєм гарандри палахкоче ледь не справжня заграва, ніби звідти зараз випірне місяць. «Агігра!» – кричить Гйой; з темряви йому відповідає чимало уривчастих голосів [3, с. 161].

Ми можемо тільки здогадуватись, що саме означає «Агігра» – назву небесного світила, вигук захоплення або щось абсолютно інше. Відсутність чіткого значення підтверджують і спеціалізовані Інтернет-форуми, присвячені давньосонячній мові.

Давньосонячна мова входить до класу неумотивованих артлангів із довільно обраними планами вираження конститuentів. Тим не менш, ми можемо із впевненістю стверджувати, що сам добір звуків з погляду автора аж ніяк не є випадковим, хоча його мотивація і залишається поза зоною однозначної інтерпретації. Іноді К. С. Льюїс трохи відчиняє нам двері до своєї творчої «кухні», вкладаючи у вуста своїх героїв «фонетичні» враження, хоча якихось наукових висновків із таких міркувань зробити неможливо:

But we have our old tongues at home. You can see it in the names. The sorns have big-sounding names like Augray and Arkal and Belma and Falmay. The hrossa have furry names like Hnoh and Hnihi and Hyoi and Hliithnahi [8].

Але дома ми розмовляємо своїми давніми мовами. Це видно по іменах. У сорнів імена протяжні – Огрей, Аркал, Белма, Фалмей. У гросів натомість пухнасті, як хутро, – Гног, Гнігі, Гйой, Глітгнагі [3, с. 119].

Дійсно, важко уявити, що насправді мається на увазі під фразою *big-sounding names* (перекладач відтворює її як «протяжні імена», в чому ми не зовсім впевнені, оскільки, на наш погляд, імена «Огрей», «Аркал», «Белма», «Фалмей» є якими завгодно, але не «протяжними»). Ще загадковіше звучить сполучення *furry names*, хоча намагатися його інтерпретувати більш-менш когерентно – невдячна справа.

Взагалі-то питання звуко-символізму неминуче постає при обговоренні апріорних артлангів, адже при сприйнятті okazіонально створеного слова у свідомості реципієнта негайно виникає «звуко-літерний психічний образ» позначуваного ним об'єкта. На основі досліджень фоносемантиків у 1992 р. було розроблено комп'ютерну програму ВААЛ, в якій реалізовано алгоритми оцінки фонетичного впливу на людину слів та текстів російської та української мови. Теорія фоносемантичного навіювання для російської мови була розроблена ще в середині 1970-х років професором О.П. Журавльовим. Аналогічні дослідження для української мови були проведені професором В.В. Левицьким, тож сьогодні ВААЛ охоплює ці дві мови, що дає нам додаткові можливості для проведення порівняльного аналізу. Ми спробували перевірити, яке враження справлятимуть на реципієнта перекладу вигадані К. С. Льюїсом слова, що мають в оригіналі безперечно позитивне забарвлення. Наприклад, лексема *eldil* використовується на позначення надлюдських істот, які перебувають у космічному просторі і з'являються перед живими істотами у вигляді стовпів мерехтливого світла. У космографії К. С. Льюїса елділі є втіленням ангелів, безсмертних святих сутностей. Згідно з програмою ВААЛ український відповідник «елділ» справляє враження чогось теплого та світлого, а російський «эльдил» – чогось гарного, красивого, безпечного, простого, гладенького, круглястого, світлого, величюного, сильного, хороброго, яскравого. Таким чином, можна стверджувати, що обидва варіанти перекладу цілком відповідають аксіологічній характеристиці позначуваного об'єкта. Водночас підкреслюємо, що результати досліджень фоносемантиків, хоча й ґрунтуються на математичному опрацюванні значних масивів даних, достатньо скептично сприймаються у науковому товаристві [6], однак надалі вони можуть стати в пригоді як при розробці, так і при перекладі штучних мов апріорного типу.

Методом суцільної вибірки ми відібрали **матеріал** дослідження – 74 лексичні одиниці, що перебувають у складі штучної мови. Усі вони, за винятком декількох суфіксальних дериватів, утворені за допомогою довільного поєднання фонем. Цей малодосліджений спосіб словотвору навіть не має в українському мовознавстві власної назви, а в англійській лінгвістичній традиції позначається або як *word manufacture* [7], або як *word coinage* [9]. Єдиним обмеженням стосовно такого вигаду-

вання слів є можливість їх вимовляти та відтворювати у мовленні [7, с. 239].

Для перекладу всіх одиниць у складі мови глаб-ерібол-ефорді перекладач А. Маслох використав транскодування, так само як і російські перекладачі трилогії С. Кошелєв, М. Мушинська та А. Казанська. Але якому різновиду транскодування – транслітерації чи транскрипції – було надано перевагу і чому? Спробуємо з'ясувати ці питання на основі **методу** порівняльного аналізу оригіналу та двох перекладів – українськомовного та російськомовного.

У своєму дослідженні ми класифікували давньосонячну мову як пазилалію, тобто артланг із двома формами маніфестації – графічною та фонетичною, усвідомлюючи певну умовність такого підходу через те, що К. С. Льюїс фактично представив нам лише графічний план вираження конститuentів, тоді як їхній фонетичний план є присутнім лише гіпотетично. Такий стан речей неминуче породжує неоднозначності стосовно правил вимови того або іншого звуку чи звукопоєднання. Дослідники давньосонячної мови сходяться на тому, що більшість приголосних та голосних в її складі вимовляються так само, як і в англійській мові, але не за правилами англійського читання, а скоріше за правилом «одна літера – один звук». Такий підхід з очевидністю вказує на те, що написання та вимова давньосонячних слів є максимально наближеними, хоча перекладачі все ж таки мають орієнтуватися переважно на графічний аспект слова, тобто на його транслітерацію.

Таким чином, наприклад, *hnau* має вимовлятися як [hnau], а отже його переклади «гнау» (укр.) та «хнау» (рос.) є цілком правильними:

No hnau can match them in making and shaping things as none can match us in singing [8].

Ніхто з гнау не зрівняється з ними у виготовленні всілякої всячини, як, приміром, ніхто не зрівняється з нами у співі [3, с. 76].

Они делают вещи лучше, чем все остальные хнау, так же как мы лучше всех поем [4].

Стратегічний курс на транслітерацію підтверджується на прикладі квазіоніму *Hnoo*, який в українському перекладі відтворюється як «Гноо», а в російському – «Хноо», хоча за правилами англійського читання сполучення *oo* вимовляється як [u]:

You have done very well, Hnoo, said Oyarsa. Stand away that I may see it, for now I will speak to it [8].

– *Ви все зробили дуже добре, Гноо, – мовив Ояrsa. – А тепер відійдіть, щоб я*

його побачив. Мені треба з ним поговорити [3, с. 135].

– *Вы сделали очень хорошо, Хноо, – сказал Уарса. – Отойдите, чтобы я его видел. Я буду говорить с ним* [4].

За тим же правилом ім'я *Augray* має вимовлятися як [augrei] і транслітеруватися як «Аугрей». Натомість в українському перекладі маємо скоріше транскрибований варіант «Огрей»:

Up this he must go, and somewhere beyond the tops of the mountains he would come to the tower of Augray [8].

Цією дорогою треба підніматися вгору, і вже десь там, за вершинами гір, він побачить вежу Огрея [3, с. 90].

А в російському варіанті взагалі з'являється варіант «Эликан». Існує думка, що через те, що оригінальне *Augray* вочевидь нагадує англійське *ogre* («людожер-велетень») і через це може вважатися промовистим іменем, російськомовні перекладачі спробували відтворити цю алюзію аналогічним образом «Эликан» ← «Великан»:

Там он увидит дорогу, пойдет по ней вверх и, миновав горные вершины, окажется возле башни Эликана [4].

Питання виникають у зв'язку з відтворенням декількох інших літер та літеропоеднань, наприклад, такої поширеної в англійській мові комбінації, як *th*. За правилами англійського читання це сполучення літер відтворюється звуком [ð] або звуком [θ]. Оскільки обидва звуки відсутні в українській та російській мовах, за традицією їх транскрибують за допомогою «т», «ф», «с» або «з». Зважаючи на правило «одна літера – один звук», для давньосонячної мови цією традицією варто було знехтувати та відтворити літеросполучення як «тг» (укр.) або «тх» (рос.). Це рішення було б доречним також через високу частотність літери *h* у складі давньосонячних слів. Однак обидва переклади пропонують нам ідентичні варіанти, в яких транслітерація поєднується з транскрипцією:

He turned the conversation by asking them the name of the bright southern planet, and was told that it was Thulcandra – the silent world or planet [8].

На жаль, він ще не вивчив мову настільки, щоб як слід розібратися в цьому питанні, тож лише поцікавився, як називається та яскрава планета на західному небосхилі. Йому відповіли, що Тулкандра – «мовчазна планета» або «мовчазний світ» [3, с. 75].

К несчастью, он еще слишком плохо знал язык, чтобы выяснять такие подробности,

но поинтересовался, как называется эта планета? – Тулкандра, – ответили хроссы, – Безмолвный мир, Безмолвная планета [4].

Ми звернули увагу на декілька відмінностей у перекладі власних назв. Ім'я персонажа *Oyarsa* в українському варіанті транслітеровано як «Оярса» (інший можливий варіант «Ойарса» – І. Р.). Натомість в російському виданні маємо досить відмінне від вихідного «Уарса», яке не відповідає правилам кирилізації латинізованих імен. Звідки ж узв'язався цей варіант і хто з перекладачів правий? Російські перекладачі використовували як підказку інформацію з XXII розділу книги, де від імені оповідача сказано таке:

I am now working at the Platonists of the twelfth century and incidentally discovering that they wrote damnably difficult Latin. In one of them, Bernardus Silvestris, there is a word I should particularly like your views on-the word Oyarses. It occurs in the description of a voyage through the heavens, and an Oyarses seems to be the intelligence or tutelary spirit of a heavenly sphere, i.e. in our language, of a planet. I asked C. J. about it and he says it ought to be Ousiarches. That, of course, would make sense, but I do not feel quite satisfied. Have you by any chance ever come across a word like Oyarses, or can you hazard any guess as to what language it may be? [8].

Український переклад:

Я зараз займаюсь платоніками дванадцятого сторіччя; мушу зазначити, що вони писали збіса складною латиною. В одного зних, Бернарда Сильвестриса, я натрапив на одне цікаве слово, і мені хотілося б дізнатися, що ви про нього думаєте. Це слово Oyarses. Автор вживає його, описуючи мандрівку небесами; складається враження, що Oyarses – це «розум» або дух-хоронитель якоїсь із небесних сфер, тобто, висловлюючись сучасною мовою, якоїсь планети. Я запитав у Ч. Дж., що він думає з цього приводу, і він відповів, що тут, напевне, мається на увазі Ousiarches. Звісно, в цьому є певний сенс, та все ж мене така відповідь не надто влаштовує. Можливо, вам випадково траплялося де-небудь слово, схоже на Oyarses? А може, ви наважитесь висловити здогад стосовно того, з якої мови воно походить? [3, с. 153].

У примітках перекладача дізнаємося, що дійсно «Бернард Сильвестріс – середньовічний філософ-платонік і поет, автор трактату «Космографія», який мав вплив на творчість Чосера. *Ousiarches* – складається з давньогрецьких основ «сутність, буття» і

«головний, старший». Льюїс справді зіткнувся з цим питанням, вивчаючи твори Бернарда Сильвестріса; про це він згадує в «Алегорії любові», своєму дослідженні середньовічної алегоричної любовної поезії. Читати *ouyarses* як *ousiarches* йому порадив К. Ч. Дж. Вебб, філософ і богослов із Оріельського коледжу в Оксфорді» [3, с. 369–370].

Отже, за історичною логікою можна пояснити російський варіант перекладу «Уарса», адже старофранцузькою сполучення літер *ou* вимовляється саме як «уа», але який з перекладів тоді вважати вірним? Здається, що однозначної відповіді на це запитання немає, коли йдеться про вигадану реальність. У згаданому випадку можемо припустити, що російські перекладачі відхилилися від загальної стратегії транслітерації заради того, аби їхній переклад квазіімімі сполучався з поясненнями, наданими від імені оповідача у XXII розділі роману.

Іншою помітною відмінністю між українським та російським варіантом відтворення артлангізмів є пом'якшення «л», яке з'являється в багатьох словах, проте є відсутнім в українському варіанті. Наприклад:

The island is all full of eldila, said the hross in a hushed voice [8].

На острові сила-силенна елділів, – мовив грос приглушеним голосом [с. 112].

– На острові множество зльдилов, – шепотом произнес хросс [4].

Можемо припустити, що пом'якшення «л» в російськомовних перекладах одиниць глаб-ерібол-ефкорді відбувається чи не на підсвідомому рівні, оскільки є типовим для російської мови, натомість в українських відповідниках, як ми змогли впевнитися, пом'якшення відсутнє. Ми бачимо в цьому прояв відомої культурологічної опозиції «свій – чужий», адже кожна людина «при знайомстві з чужими мовами або принаймні з фактами з інших мов несвідомо протиставляє їх рідній мові, тобто вибудовує опозицію «свій – чужий» [2, с. 19]. Оскільки «своє» фіксується в людській свідомості як «нормальне» та «природне», людина починає пошук маркерів, за допомогою яких може нормалізувати «чуже», зробивши його схожим на «своє». Отже, пом'якшення «л» за допомогою м'якого знаку може розглядатися як такий маркер. З іншого боку, в цьому питанні перекладацькі рішення знову видаються далекими від системності, адже можна навести приклади інших одиниць, де пом'якшення не було задіяно: *Thulcandra* → Тулкандра (а не «Тул'кандра»), *Belma* → Белма

(а не «Бельма»), *Falmay* → Фалмэй (а не «Фальмэй») тощо. Важко сказати, чим зумовлені ці розбіжності. Скоріш за все, перекладач приймає такі рішення інтуїтивно, керуючись власними і не завжди усвідомленими уявленнями про те, який варіант є добрим, а який поганим. В основі таких рішень, таким чином, перебуває ідея природності перекладу, навіть у тих випадках, коли його загальна стратегія визначається як очужувальна. Вважаємо, що такі спостереження також підтверджують спільне для багатьох учених уявлення про логіко-інтуїтивну природу перекладу, згідно з яким творчі доробки виникають завдяки спільній участі логічних та інтуїтивних компонентів людського мислення.

Висновки. Проведене дослідження вказує на те, що при перекладі артлангу глаб-ерібол-ефкорді як українські, так і російські перекладачі вдаються до поєднання стратегій одомашнення та очуження. З одного боку, стратегія одомашнення проявляється в самому рішенні перекладача «перевести» апріорний артланг із системи латинського алфавіту в систему кирилиці, наближуючи тим самим штучну мову до зони комунікативного комфорту іншомовного реципієнта. З іншого боку, використання транслітерації як засобу перекладу (що є найбільш прийнятним варіантом через відсутність в артлангізмів внутрішньої форми та морфемного членування) сприймається як прояв очуження, оскільки єдиним джерелом інформації для інтерпретації оказіоналізмів виступають авторські коментарі.

Подальші дослідження будуть зосереджені на виявленні мовних та етноментальних особливостей перекладу інших артлангів – як апріорного, так і апостеріорного типу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жаданова Т.В. Сюжетно-композиционное своеобразие произведений К. С. Льюиса / Т.В. Жаданова // Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство). – 2015. – № 2(16). – С. 108–111.
2. Каракулова М.К. Восприятие чужих языков (на материале художественной литературы) / М.К. Каракулова // Вестник Удмуртского университета. Филологические науки. – 2005. – № 5(2). – С. 15–20.
3. Льюїс К. С. За межі мовчазної планети. Переландра: космічна трилогія / К. С. Льюїс ; [пер. з англ. А. Маслюх]. – Львів : Свічадо, 2010. – 380 с.
4. Льюїс К. С. За пределы безмолвной планеты / К. С. Льюїс ; [перевод С. Кошелева, М. Мушинской, А. Казанской] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.ru/LEWISCL/planeta.txt>.

5. Маслюх А. Клайв Стейплз Люїс і його космічна трилогія. Від перекладача / А. Маслюх // За межі мовчазної планети. Переландра: Космічна трилогія ; [пер. з англ. А. Маслюх]. – Львів : Свічадо, 2010. – С. 5–13.
6. Прокофьева Л.П. Прикладные программы анализа фоносемантической структуры текста (игры разума или полезная в хозяйстве вещь?) / Л.П. Прокофьева [Электронный ресурс] – Режим доступа : www.dialog-21.ru/dialog2006/materials/pdf/ProkofevaL.pdf.
7. Bauer L. English Word-Formation / L. Bauer. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 296 p.
8. Lewis C. S. Out of the Silent Planet [Electronic resource] / C. S. Lewis. – Access : http://cs5517.userapi.com/u133638729/docs/14689a9804fb/Lewis_C_S_C_S_Lewis_Out_of_the_Silent_Planet_20.pdf.
9. Yule G. The Study of Language / G. Yule. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 320 p.